

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.8.2>

Volume 5/1 Spring

2021 p. 20-37

PEÇENEK - RUS - BİZANS TİCARİ FAALİYETLERİ PECHENEG - RUSSIAN - BYZANTINE COMMERCIAL ACTIVITIES

Emine DİKMEN*

ORCID iD: 0000-0001-9095-5342

ÖZ

IX. yüzyılın ortalarından itibaren bugünkü Ukrayna bozkırlarında görülmeye başlanan Türk boylarından biri de Peçeneklerdir. Kökenleri konusunda oldukça farklı görüşler dile getirilse de genel olarak onların, Batı Göktürk Kağanlığı'na bağlı Türk boylarından biri olduğu üzerinde durulmaktadır. Türkistan sahasındaki yaşayışlarına dair oldukça kısıtlı olan bilgilerimizle, onlar hakkında etraflıca görüş bildirmek, hemen hemen imkânsız hale gelmektedir. Ancak Türkistan sahasında yaşamış olan diğer Türk boyları gibi onların da aşağı yukarı aynı tür yaşayış tarzlarına ve tutumlara sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bu çalışmada ele alınan konu, Peçeneklerin Ukrayna bozkırlarına gelişle birlikte saha üzerinde gösterdikleri siyasi hâkimiyetten ziyade onların çevre güçlerle yapmış oldukları ticari faaliyetlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Peçenek, Rus, Bizans, Kiev, Ticaret.*

ABSTRACT

Since the middle of the 9th century, one of the Turkish tribes that started to be seen in today's Ukrainian steppes were the Pechenegs. Despite quite different opinions are expressed about their origins, it is generally emphasized that they were one of the Turkish tribes associated with the Western Göktürk Khaganate. With our very limited knowledge of their life

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi ABD, e-posta: dikmeneminenur@gmail.com.

and history in the Turkestan area, it becomes almost impossible to give a detailed opinion about them. However, it is possible to say that they were like the other Turkish tribes who lived in the Turkestan area, had more or less the same kind of lifestyle and attitude. The aim of this study will be the commercial activities of the Pechenegs with the surrounding forces rather than the political dominance of the Pechenegs when their arrival in the Ukrainian steppes.

Key Words: Pecheneg, Rus, Byzantine, Kiev, Trade.

Peçeneklerin ilk dönemlerine ilişkin aktarılan bilgilere göre onların, Issık Gölü civarında varlıklarını sürdürmüş oldukları ifade edilir. Yaşadıkları bölgenin sınırlarının, Sir Derya'nın orta kısımlarına kadar genişlediğini söylemek mümkündür. Ancak Göktürk Kağanlığı'nın (Türk Kağanlığı 552- 745) ortadan kaldırılmasından sonra kurulan Uygur Kağanlığı (745- 840), bölgedeki diğer Türk boylarını yerlerinden ederek, onları batıya doğru göçe zorlamıştır. Bunlardan biri olan Karluklar, Uzlari itelemek suretiyle, onları Peçeneklerin meskûn oldukları alana sürüklemiş, Peçenekleri Yayık-Emba ve İdil nehirleri arasına göçe mecbur etmiştir. Bu yaşananlardan sonra Peçeneklerin batıya doğru ilerleyişi başlamıştır.

Peçeneklerin İdil Nehri civarına ulaştıklarında bölgede yerleşik gruplar, siyasi olarak düzenli bir sisteme sahip güçlerle yaşamlarını sürdürmekteydiler. İlerleyen zamanlarda, Peçenekler yüzünden başları büyük ölçüde ağrıyacak olan Hazarlar, bölgede adeta zincir gibi işleyen bir siyasi güce ve ticaret ağına sahiptiler. Onların hemen yukarısında yer alan bir diğer siyasi güç İdil Bulgarlarıydı. Her iki siyasi güç birbirlerinden çekinmekle birlikte yine de aralarında süregiden bir takım ticari münasebetler bulunmaktaydı. Burada Hazarların konumu her yönden daha avantajlı idi. Başlangıçta, her Türk boyu gibi göçebe kültüre sahip özellikler gösterirken, zamanla yaşadıkları çevrede ticaretin daha kârlı bir iş olduğunu fark eden Hazarlar, bu mesele üzerine ağırlık vererek topraklarını ve şehirlerini ticaretin getirisinden faydalanmak üzere bayındır hale getirmişlerdir. Hazarların İdil kıyısındaki aynı adı taşıyan başkenti, o dönemde adeta ticaret kervanlarının toplanıp, aynı zamanda taksim olduğu bir noktayı teşkil etmekteydi. Güney, kuzey, doğu yönlü ticaret kervanları ile batıda kalan Bizans kervanları, Hazar şehrine gelip burada belli bir gümrük vergisi ödedikten sonra, buraya getirilen ticari emtiayı satın alıp veya değiş tokuş edip, farklı rotalara doğru yola çıkmaktaydı. Bütün ticari rotaların kesişme noktasında olması, Hazar şehrinin önemini artırmaktaydı. Bunun farkında olan Hazarlar, ticarete dair işleyişin hiçbir şekilde zarar görmemesi adına her türlü tedbirleri almakta idiler. Yukarıda bahsedildiği üzere, Türkistan'daki hareketlilikler Peçenekleri, Yayık ile İdil arasındaki sahaya doğru göç etmeye mecbur bırakmıştı. Hazarların da kurulu düzenlerinin bozulmaya ve buna bağlı olarak ticarete yaşayabilecekleri dalgalanmaya sebep olacak herhangi bir tehdit, güçlerinin

doruğundayken isteyecekleri en son şeydi. Dolayısıyla, bu korkuları yersiz kalmamış, doğu kanadından yeni bir göç dalgası katlanarak gelmiş, sınırlarını tehdit etmeye başlamıştı. Bu yönde tedbir almak için hızla hareket eden Hazarlar, sadece Peçeneklere karşı değil, aynı zamanda kuzeyden gelen, yeni bir potansiyel rakip güç olan Ruslara² karşı da birtakım önlemler almakta gecikmemişti.

Ruslar olarak kastedilen İskandinavyalı (İsveçli) tüccarlar 800'lü yıllar itibarıyla nehir yollarını takip ederek İdil Nehri'ne ve dolayısıyla Bulgar (İdil) ve Hazar başkentlerine ulaşabilmekteydiler. Denizlerde olduğu üzere, nehirlerde de ilerlemekte oldukça hünerli olan Ruslar, erken denilebilecek zamanlardan beri bu nehir rotalarını kullanmayı öğrenmişlerdi. Bilhassa İskandinavların Avrupa içlerine doğru nehirler üzerinden kolayca ilerlemeleri, bu alandaki becerilerinden kaynaklanmıştır. İstilacılıkları ve yağmacılıklarıyla ünlü oldukları kadar iyi bir tüccar olan Rusların, güney destinasyonlarına kadar inip, rahatlıkla ticaret yaptıkları bilinmektedir. Hazarların yanında beliren bu iki potansiyel tehlikenin, Hazarları endişeye sürüklediği açıktır. Nitekim Hazarların 829-842 yılları arasında Ten (Don) Nehri üzerine "Sarkel"³ adlı bir kalenin yapımına başladığını kaynaklar detaylıca dile getirmektedir. 840'lı yıllarda bitirilen kale, Peçeneklerin batıya geçişini engeller nitelikte olmakla birlikte Ruslara karşı da gözetleme-savunma maksatlı kullanıldığı açıktır.⁴ Bununla birlikte Rus tehlikesini de hafife almayan Hazarlar, onların yanı başında bulunan doğu Slav boylarını hâkimiyetleri altına almak suretiyle kendi topraklarının kuşatılmasını önlemek için Ruslardan önce davranmıştır. Onlar, Hazar topraklarına yakın olan Vyatıçler, Sveryanlar ve Polyanları vergiye bağlamıştır. Dönemin Rus kroniklerinde 859 senesine ait bu hadise şu şekilde tasvir edilmiştir:

² Rusların kökenine dair tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bir kısım Normanist araştırmacılar Rusların İskandinav kökenli halk olduğunu vurgularken, diğer kısım anti-Normanistler ise Rusların Slav kökenli bir halk olduğunu ve bazıları da Slavların bölgeye yerleşmesinden önce bile Rusların var olduklarını savunmaktadırlar. Bu konuda yapılan ayrıntılı birkaç çalışma için bkz. Vilhelm Thomsen, *The Relations Between Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of Russian State*, James Parker and Co., Oxford, 1877; George Vernadsky, *Ancient Russia*, Yale University Press, USA, 1944; Henryk Paszkiewicz, *The Origin of Russia*, Philosophical Library, New York, 1954; M. I. Artamonov, *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar*, Tr. D. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul, 2019, s.377 vd.; L. Gumilev, *Drevnaya Rus i Velikaya Step*, Mısl', Moskva, 1989, s. 158 vd.; Omeljan Pritsak, "The Origin of Rus", *Russian Review*, V. 36, 1977, s.249- 273. ; M. Tihomirov, "Proishojdeniye Nazvaniya 'Rus' i 'Russkaya Zemlya'", *Russkoye Letopisaniye*, Nauka, Moskva, 1979, s.22-48, erişim ad: <http://litopys.org.ua/rizne/spysok/spys05.htm>, erişim tar. 02.03.2021.

³ Sarkel, Türkçe manasıyla 'Beyaz (Ak)-Sarı Kale' ya da 'Beyaz-Ak Ev'dir. Yapılan kazı çalışmalarındaki raporlara göre, Ten Nehri'nin aşağı boylarında, ulaşım yolu üzerinde kurulmuş bilinenin aksine Orta Asya tipinde inşa edilmiş mühim bir noktayı teşkil etmekteydi. Sarkel'in inşa maksadının birincil sebebi, İdil'e kadar uzanan sahanın gözetilmesi ve Hazar sınırlarına karşı yapılacak herhangi bir tehlikeli girişime karşı uyarı merkezli bir yapıydı. İkincil maksat olarak yine kazı raporlarının bize verdiği detaylara göre bu yapının garnizon şekliyle beraber bir şehir yapısında inşa edilmesidir. Dolayısıyla burada ticari kaygı da güdülerken şehir görünümü de kazandırılmıştır. Nitekim bazı Bizans, Arap ve Yahudi tacirlerinin kıymetli hayvan derileri almak amacıyla Sarkel'e gittikleri ifade edilmektedir (bkz. J. Özlem Oktay Çerezci, "Hazar Dönemi Sarkel", s.4-5; Saadetin Gömeç, "Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Bölgeleri" *Turkish Studies*, V. III, 2009, s.1021; M. İ Artamonov, *age.*, s. 385-415).

⁴ Rusların kuzeyden Hazar yönüne doğru ilerleyişi hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Karatay, "Karadeniz'de İlk Ruslar ve Sarkel'in İnşası", *Belleten*, C. LXXIV, s. 269, Nisan, 2010.

“Varengler, deniz ötesinden gelerek Çudlar, Slavlar (Novgorod Slavları), Meryanlar, Vesler ve Kriviçlerden vergi toplamaya başladı. Hazarlar da Polyanlar, Sveryanlar ve Vyatiçlerden her bir ev (ocak) başından bir beyaz sincap derisi ile gümüş para aldılar.”⁵ İskandinav liderlerinden biri olan Rurik, kuzey topraklarında o sıralarda Rus hâkimi olarak, Novgorod şehrinde bulunmaktaydı.

Erken tarihlerden itibaren İskandinavların (İsveçliler), diğer bir deyişle Rusların, Özi’den aşağıya doğru Karadeniz’e inerek, oradan da Bizans yönüne doğru ilerlediklerini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Rusların Bizans ile ticareti, 800’lü yılların başından beri sürmekteydi. Yine bu ifadeyi destekleyen en net bilgi, St. Bertin yıllıklarının 839 sesine ait olaylarında bulunmaktadır.⁶ Yıllıkta bahsi geçen yılda bir grup Rus tüccarı Özi’den inip Bizans’a gelebilmiş, ancak dönüş yolunda o dönemde Özi Nehri’den geçmelerine izin vermeyen Türk boyları⁷ tarafından bunların üzerine saldırılmıştır. Bunun üzerine Bizans imparatoru Theophilus (829-842), bu Rus tüccarlarını Avrupa üzerinden kendi yurtlarına göndermeyi denemiştir. Bu tüccarları, kendi heyeti ve mektubuyla beraber Dindar Louis’e (813-840) gönderen imparator Theophilus, onların Dindar Louis tarafından geri gönderilmemesi, kendi topraklarına güven içinde ulaşmalarının sağlanmasını talep etmiştir.⁸ Yıllığı kaydeden yazar, onların kendilerine Rus (Rhos) dediklerini ve ülkelerindeki hâkimlerinin de ‘Kağan’ olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere Ruslar erken dönemlerden itibaren Özi Nehrinin rotasını ve dolayısıyla Hazarlara doğru uzanan nehirleri ustalıklı kullanmayı biliyorlardı. Burada Ruslar olarak bahsedilen kişiler ise muhtemelen IX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Ladoga Gölü’nün güneydoğu

⁵ *Povesti Vremennih Let* (bundan sonra PVL şeklinde kısaltılacaktır), Tr. D. C. Likhaçeva, Vita Nova, Sank-Peterburg, 2012, s.17; *Polnoye Sobranie Russkih Letopisey, Ipatiyevskaya Letopis*, Petrograd, 1923, s. 14; *Letopis po Lavrentiyevskomu Spisku*, Arheografiçeskoy Komissii, Sank-Peterburg, 1872, s.18; *Patriarş ili Nikonovskoyu Letopis*, *Polnoye Sobranie Russkih Letopisey*, Sank-Peterburg, 1862, s.9; *Polnoye Sobranie Russkih Letopisey, Radzivilovskaya Letopis*, Leningrad, 1989, s.16; *The Russian Primary Chronicle*, Tr. Samuel H. Cross, The Medieval Academy of America, Cambridge, Massachusetts, 1953, s.59; *The Nikonian Chronicle*, Tr. Serge A. Zenkovsky, The Kingston Press, New Jersey, 1984, s.16.

Belirtilen tarihten önce yaklaşık olarak 852’den bile erken denilebilecek bir tarihte Hazarların Kiev’e gelip oradaki Slavlardan vergi istediğine dair kroniklerde ayrıca şunlar yer almaktadır: “Onlar (Polyanlar) tepelerde ve ormanlarda yaşarken, Hazarlar gelerek onlardan vergi istediler. Polyanlar dumanı üzerinde tüten kılıçlarından her ev başına bir vergi ödemeye razı oldular. Hazarlar aldıklarını kağanlarına götürdüler ve büyüklerine (ileri gelenlere) göstererek ‘Bakın yeni bir haraç bulduk’ dediler. Bunun üzerine bu büyükler, nereden buldunuz diye sordular. Özi (Dinyeper)’nin yukarısındaki dağlardaki ormanlardan diye cevap verdiler.” PVL, s.16; *Lavrentiyevskaya Letopis*, s.16; *Radzivilovskaya Letopis*, s.15; *Ipatiyevskaya Letopis*, s.12-13; *Nikonovskaya Letopis*, s.6-7.

⁶ *The Annals of St. Bertin*, Ninth Century Histories, V. I. Tr. Janet L. Nelson, Manchester University Press, 1991, s. 44.

⁷ Bu boyların Slav ya da Türk oldukları hakkında hâlâ kesin bir sonuca varılamamıştır ancak o dönemde, bunların Macarların düşmanları olan Uliçler ve Tversitiler olma ihtimali üzerinde de durulmaktadır. L. Gumilev, *age.*, s. 156.

⁸ Bu hadiseye dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. J. Shepard, “The Rhos guests of Louis the Pious: whence and wherefore?”, *Early Medieval Europe*, 1995.

⁹ “Ayrıca elçileriyle birlikte, kendilerinin - yani bütün halklarının - Rus olarak adlandırıldığını ve ona (Louis) dostluğunun hatırlanması için Kağan olan kralları tarafından gönderildiklerini söyleyen bazı adamları da gönderdi.” *The Annals of St. Bertin*, s. 44.

kesimlerine yerleşmeye başlayan İskandinavlar (İsveçliler)¹⁰ ve Kağan unvanını benimsemeleri onların Hazarlarla yakın ticari ilişkiler kurduklarını göstermektedir.¹¹ Burada, Hazarlar üzerinde durulmasının gerekli görülmesi, onların sonraki süreçte Özi yani Kiev dolaylarındaki Slavlar üzerindeki hâkimiyetinin kaybolmasıyla, bu boşluğun Ruslar ve Peçenekler tarafından doldurulacak olmasıdır.

Yukarıda bahsedilen Sarkel Kalesi'nin yapımı her iki gücü, yani Peçenekleri ve Rusları durdurmaya yetmemiştir. Çünkü Peçeneklerin bu süre zarfında Hazar başlısı olan Macarları Özi Nehri'nin batı yakasına göçe zorladıklarını biliyoruz. Peçeneklerin Ukrayna bozkırlarına gelmeleriyle, kaynaklarda daha fazla kendilerinden söz ettirmeye başladıkları ve bu sayede dış ilişkilerde daha fazla roller üstlendikleri bir gerçektir. Dönemi ve Peçenekleri en iyi anlatan kaynak, Bizans imparatoru VII. Konstantin (944-959) tarafından yazılmıştır. *De Administrando Imperio* adlı eserinde hem Ruslara hem de Peçeneklere dair oldukça detaylı bilgilere rastlamaktayız.¹²

İmparatorun nazarında Peçeneklerin oldukça mühim bir yere sahip olduğu, eserinde Peçeneklere dair ayrı başlıklar açarak ifade etmesinden anlaşılmaktadır. Sadece onun eseriyle sınırlı kalmayıp, o dönemdeki Müslüman yazarlarının da eserlerine baktığımızda imparatorun ifade ettikleriyle, onların bizlere aktardıkları birbirlerine uymaktadır. Dolayısıyla, Peçeneklerin bu saha içindeki yani Ten (Don) Nehri'nden Özi'ye kadar uzanan topraklarda yalnızca siyasi olmayıp, ticari manada da oldukça etkili unsurlar olduklarına kanaat getirmekteyiz. Hazarların içinde bulunduğu refahın ticaret vasıtasıyla elde edildiğini fark eden Peçenekler için, Hazarların sahip olduğu ticari noktaları ele geçirmek oldukça iştah kabartıcı olmalıdır. Dolayısıyla hem içinde bulunduğu sıkıntılı bir sahadan kendilerinin ve beraberindeki hayvanlarının daha rahat hareket edebileceği alanlara doğru ilerlemek, hem de ticari getiri potansiyeline sahip noktaları ele geçirmek maksadıyla Peçeneklerin, Ten Nehri'ni geçtikleri düşünülebilir.

Peçenekler, hemen hemen diğer tüm Türk boyları gibi ilk dönemlerinde ekonomilerini hayvancılık üzerine kurmuşlardı. Hayvanların canlı olarak satımının yanı sıra onlardan elde edilen mamuller de yine ticaret emtiası olarak değerlendirilmiştir. A. Khazanov'a göre, Türk boyları o dönemlerde kendilerine yetebilen geçim kaynaklarına sahip değillerdi. Dolayısıyla ihtiyaç duydukları ve kendilerinde olmayan araç-gereçlere ya etrafındaki siyasi güçlere saldırıp ganimet elde ederek sahip oluyorlardı, ya da ticaret vasıtasıyla bunları kendi yaşamlarında kullanabiliyorlardı.¹³ Bu sebeple, Peçeneklerin

¹⁰ Samuel H. Cross, "The Scandinavian Infiltration into Early Russia", *Speculum*, XXI/4, 1946, s. 505.

¹¹ Bu meseleye dair birçok araştırmacı aynı görüşü paylaşmaktadır. Rusların Hazarlar ile olan siyasi-ticari münasebetleri dolayısıyla bu unvanı benimsemiş olabilecekleri ihtimali oldukça kuvvetlidir. (bkz. V. Thomsen, *The Relations between Ancient Russia and Scandinavia*, s.31; Mihail İ. Artamonov, *Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler ve Ruslar* s. 470; D. Dunlop, *Hazar Yahudi Tarihi*, çev. Zahide Ay, İstanbul, 2008, s. 256).

¹² Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Tr. R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, 1985. (Bundan sonra DAI şeklinde kullanılacaktır)

¹³ A. M. Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, Tr. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, 2015, s.343 vd.

Kiev'e ve çevresine saldırımlarındaki maksat muhtemelen bundan kaynaklanmaktaydı. Bilindiği üzere, Peçenekler, Ruslarla bazen müttefik, bazen de düşmanca ilişkilere sahip olmuşlardır. Ancak Ruslara ve Bizans'a yapılan saldırılarda onların yerlerini ele geçirme gibi bir maksat güdümediği görülmektedir. Nitekim Kiev'e ya da müttefik olarak diğer bölgelere yapılan saldırılar, hep bir anlaşma (para talebi) sonrasında ya da bir ganimet ihtiyacı sağlanınca kaldırılmıştır.¹⁴ Bu sebeple Khazanov'un ifade ettiği görüş, buradaki hadise ile tam olarak örtüşmektedir. Ama hepsinden öte, Peçenekler olarak meseleye bakıldığında, onların kaynaklarda karakter özelliklerinden dolayı oldukça saldırgan, açgözlü, altına ve değerli eşyalara çok düşkün insanlar oldukları görüşü hâkimdir. Nitekim dönemin Müslüman yazarlarından Gerdizi, Peçenekleri şu şekilde tasvir etmiştir:

“...Bu Peçenekler mal sahibidirler. Bol hayvanları ve koyunları vardır. Ayrıca bol miktarda altın ve gümüş kap kacakları, silâhları bulunur. Bellerine gümüş kemer bağlarlar...”¹⁵

Peçeneklerin, Ruslar ve Bizans ile yaptıkları ticarete dair elimizdeki birkaç kaynak dışında bilgi mevcut değildir. Ancak ihraç ve ithal edilen ürünlere dair yer alan bilgiler, çok seyrek de olsa Peçeneklerin o dönemlerde yaşadıkları sahanın onlardan önceki hâkimi Hazarlar ve sonraki sakinleri olacak olan Uzlar, Kumanlar/Kıpçaklarla hemen hemen aynı olan ticari faaliyetleri ile örtüşmektedir. Fakat burada Hazarlar, yerleşmiş kurumlarıyla birlikte elbette daha sistemli bir ticari hayat sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, burada sistemden ziyade ticari emtialar üzerinde durulacaktır. Peçeneklerin Hazarlar gibi bir sistem geliştirememesindeki en büyük etkenlerden biri, onların tek bir elden yönetim yerine, boylar şeklinde örgütlenmeleridir.¹⁶ Buna göre, başta büyük bir başbuğ bulunsa da kendi içlerinde neredeyse bağımsız hareket edebilmişlerdir. Bu da doğal olarak tek bir elden, sağlam bir yönetimi sağlayamamıştır. Ancak Hazar örneğine bakıldığında siyasi, beşeri ve ticari meselelerin halli, kağan ve ona bağlı yardımcısı tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu da yönetimde kolaylık, birlik ve istikrarı sağlamaktaydı. Bu istikrar ise ticarete güvenirliliği ve refahı arttırmaktaydı. Ancak bu tür basamakların Peçeneklerde olmadığını görüyoruz. Her şeyden önce Peçenekler göçerlik vasfına sahip hareketli, savaşçı bir Türk boyu idi. Bu sebeple bazı Hazar şehirlerindeki gibi tarım ve ticaret faaliyetlerinin yürütülmediği bir gerçektir. Ancak yine de Peçeneklerin kendilerine yetecek, daha doğru bir tabirle, yeme

¹⁴ Bu meseleye örnek olarak Knyaz Igor'un 915 senesindeki Peçenek- Rus savaşı gösterilebilir. Nitekim Igor Peçeneklerle barış yaparak Tuna' ya doğru ilerlemiştir. *PVL*, s. 30; *Troitskaya Letopis*, s.72 bu kronikte 914 senesinde geçer; *Ipatiyevskaya Letopis*, s.33; *Primary Chronicle*, s.71; Yine Igor'un Peçeneklerin müttefikliğinde 944 senesinde Bizans ve Bulgarlar üzerine saldırıya geçmesiyle, her iki devletin (Bizans, Bulgar) hem Peçeneklere hem de Ruslara yüklüce altın ve pek çok kıymetli kumaş göndermesi buna örnek gösterilebilir. Ayrıca Peçenekler, daha sonra Igor'un isteğiyle Bulgar sahasını talan ederek kendilerince ganimet almış ve yurtlarına geri dönmüşlerdir. *Primary Chronicle*, s.73

¹⁵ R. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s.85.

¹⁶ DAI'de Peçeneklerin boylar şeklinde örgütlenmesi şu şekilde açıklanmaktadır: “Bütün Peçenek yurdu büyük başbuğlarının sayısına göre 8 vilayete bölünmüştür: ilki Ertim, ikincisi Çor, üçüncüsü Yula, dördüncüsü Külbey, beşincisi Karabay, altıncısı Talmat, yedincisi Kapan, sekizincisi Çoban'dır.” *DAI*, s.37.

alışkanlıklarını karşılayacak biçimde tarım yaptıkları ifade edilmektedir.¹⁷ Nitekim Anna Komnena, Tuna'nın güneyindeki topraklara göç eden ve bölgeyi yağmalayan ve daha küçük yerleşimlerin birçoğunu işgal eden bir Peçenek topluluğunun, sonraki sükûnet döneminde buğday ve arpa ekerek kendi ihtiyaçlarını karşıladıklarını yazmaktadır.¹⁸ Ayrıca Peçeneklerin göçe zorladığı Macarların, tarım ve hayvancılığa dair kendi dillerindeki mevcut bütün sözcük ve terimlerin, Peçeneklerden ödünç alındığı ve böylelikle Macarların hayvancılığı ve tarımı Peçeneklerden öğrenmiş oldukları görüşü de mevcuttur.¹⁹

Peçenekler, bilinenin aksine ilerleyen süreçlerde geçimini yalnızca pastoral yollardan sağlayan bir ulus değildi. Onlar, uzun sürelerden beri ticaretle iştigal olmuş ve ticaretin getirilerinin farkına varmış bir ulustu. Ten Nehri'nden başlayan sınırlarında, buradan itibaren ticari münasebetler kurdukları düşünülebilir. Bununla beraber dönemin revaçta olan, en fazla ticari canlılığa sahip noktalarından biri olan Korsun (Kherson)'da²⁰ Bizanslılarla bu aktiviteyi yapmışlardır. İmparator Konstantin, Korsun'da gerçekleşen bu alışveriş zincirinde Peçeneklerle ilgili eserinde şu ifadeleri aktarmıştır:

“Peçeneklerin başka bir boyu da Korsun bölgesinin karşısında yaşar; Korsunlular ile ticaret yaparlar, hem kendileri hem Rusya, Hazar ve Zichiya'daki yönetimler ve onların da ötesindeki topraklar için hizmet sunarlar. Yani Korsun'da sundukları bütün bu emek ve zahmetler için Korsunlulardan, her bir Peçenek, önceden belirlenmiş bir sözleşmeye(ücrete) tekabül eden, karşılık alır ki bunlar, mor(erguvani) kumaşlar, şerit(kurdele), kafes dokuma işi(ekose) bezler(kumaşlar), altın broker²¹, karabiber, kızıl(al-kırmızı) ya da 'Part' derisi ve ihtiyacını duydukları diğer ürünlerdir. Çünkü bu Peçenekler, özgür insanlardır dolayısıyla bağımsızdırlar ve karşılığını almadan hiçbir hizmet sunmazlar.”

Sadece Bizans'la da sınırlı kalmayan bu ticaret ağında Peçenekler, doğudaki ülkeler de dâhil olmak üzere Rusya'ya uzanan ticaret geliştirmişlerdir. Korsun'da Peçenekler tarafından köle ticaretinin gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bunun dışında en çok alışveriş yapılan emtialar şunlardır: çok çeşitli ve pahalı olan kürkler, mor rengine boyanmış leopar derileri ve mor(erguvani) boyalar, yüksek kalitede dokuma kumaşlar,²² Uzak

¹⁷ C.A. Macartney, “The Pechenegs (Peçenekler)”, Tr. Emine Dikmen, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II. S.IV, 2020, s.495. Macartney ayrıca Peçeneklere ait olduğu düşünülen bir takım küçük tarım el aletlerinin, onların ilkel bir tarımla iştigal olduklarını ifade eder.

¹⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, Tr. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s.210

¹⁹ B. Grekov, *The Culture of Kiev Rus*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1947, s.32

²⁰ Kherson (Tr. Korsun), günümüz Sivastopol yakınlarında bulunmakla birlikte, Bizans'ın o dönemde Karadeniz'de ticari yönden en mühim merkezlerinden birini teşkil etmekteydi.

²¹ Bir tür ipekli kumaş türü olan broker, genellikle sırmalı ya da gümüş işlemeli olmaktadır.

²² But tür kumaşlar arasında Pavolok (İskandinav dilinde adı Pell), Rum dibası adı verilen özel bir kadife ve sırmalı kumaşlar da bulunmaktadır. Nitekim 944 senesi hadiselerinde Bizans'a sefer düzenleyen Knyaz Igor, müttefikleri Peçenekler ile aynı zamanda Bulgarlar üzerine yürümüştür. Rusların gelmekte olduklarını duyan Bulgarlar saldırıyı önlemek amacıyla bir grup elçiyle birlikte yüklü miktarda altın ve Pavolok kumaşını Ruslara ve Peçeneklere göndermiştir. PVL, Radzivilovskaya Letopis, Ipatevskaya Letopis'te ve Lavrentiyevskaya Letopis'te verilen bu tarih 944 senesi iken, Troitskaya Letopis'te 943'tür. (bkz.PVL, s. 32,

Doğu'dan gelen biber (karabiber ve çeşitli baharatlar olmalı), ipekli örtüler, yün, mum vb. gibi hem lüks hem de genel ihtiyaca yönelik mallar.²³ Sadece aracılık konularıyla değil aynı zamanda Peçenekler bu yönde işleyen ticaret ağının korunmasında da oldukça mühim rol almışlardır. Bunu bir nevi '*Pax Pecenegica*' adı altında gerçekleştirmişlerdir. Bu yönüyle onlar, Hazarların sistemini devralmış gözükmektedirler.²⁴ Peçeneklerin kendilerinin ürettikleri mamullerinin yanı sıra, Korsun'da gerçekleştirdiklerine bakacak olunursa, bunlardan biri ara hizmetlerdir. X. yüzyılda himâyesindeki Bizans elçileri Kurtuba halifesi III. Abdurrahman'a bir takım ticari bilgiler iletmışlerdi. Buna göre elçiler, Hazar illerinden Bizans başkentine bal, kürk (yün), balık gibi ihtiyaçların ulaştırıldığını belirtmişlerdi.²⁵ İbn Havkal, Hazarların kullandıkları kumaşların (perde, ince halılar, duvar örtüleri) bir kısmının Bizans'tan temin edildiği bilgisini vermektedir.²⁶ Bu sebeple, Hazar illerinden başkente getirilen bu ürünlerin karşılığında birçok kumaşın geriye (Hazar'a) götürülmüş olabileceği ihtimali yüksektir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere, Peçeneklerin Bizans'tan hizmetleri karşılığında yüklüce kumaş aldığı bilgisi de bulunmaktadır. Buradan hareketle Peçeneklerin, Hazarların ürünlerini Bizans'a götürme ve buradan da aldıkları kumaşları Korsun'a getirerek hem kendilerine hem de Hazar yönüne ilettikleri sonucu da çıkabilir. Nitekim Peçenek yönetici tabakasının giysi olarak ipekli kumaşları tercih ettikleri, ancak Peçenek halkının keten veya yünlü elbiseler (uzun tunik) giydikleri kaynaklarda aktarılmaktadır.²⁷ Dolayısıyla bu kumaşlar bu alışverişlerden elde edilmekteydi. Her ne kadar kaynaklarda köklü bir Peçenek ticari varlığından söz edilmemiş olsa da buldukları sahadaki yaşama süreleri göz önüne alındığında bu ticareti layıkıyla yaptıkları düşüncesi akıllara gelmektedir.

Korsun'un bir ticaret merkezi olarak mühim işlevi bulunduğundan, yukarıda belirtilen ticari emtialardan daha başka mamullerin burada bulunduğu kesindir. Bunlardan ilk akla geleni çeşitli mücevherler, değerli taşlar ve yine değerli madenlerden yapılmış kapacaklardır. Bilhassa Peçeneklerin bazı boylarının lükse düşkün olduğunu ve değerli eşyaların yanı sıra çok fazla mal sahibi olmaya eğilimli kişiler olduğu dile getirilmiştir. Nitekim VII. Konstantin bu durumu: "...*ticari veya siyasi emellerle imparatorluğa gelen Peçeneklerin, yolda çekmiş oldukları zahmet için hem kendilerine hem eşlerine, yanlarındaki hizmet erlerine ve son olarak beraberindeki atlar ve hizmet hayvanları için oldukça fazla hediye talep etmekteydiler.*"²⁸ şeklinde bizlere aktarmaktadır. Bizans'ın,

Troitskaya Letopis, s.74, *Radzivilovskya Letopis*, s.25, *Ipatevskya Letopis*, s.36- 37, *Lavrentiyevskaya Letopis*, s.45; *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 45.)

²³ C. A. Macartney, "The Pechenegs (Peçenekler)", s.490; H. Namık Orkun, *Peçenekler*, s.57.

²⁴ O. Pritsak, *The Peçenegs A Case of Social and Economic Transformation*, The Peter De Ridder Press, Belgium, 1976, s. 20.

²⁵ W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, s. 54- 55.

²⁶ C. M. Fraehn, "Veteres memoriae Chasarorum ex Ibn-Fozzlano, Ibn-Haukale et Schems-ed-dino Damasceno, arabice et latine", *Mémoriae de L'académie Impériale Des Sciences de St. Pétersbourg*, C. VIII, St. Péterbourg, 1822, s.604- 605.

²⁷ *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler*, s.120.

²⁸ C. A. Macartney, "The Pechenegs (Peçenekler)", s.490.

Karadeniz’de adeta can damarı olan Korsun’a dair koruma maksatlı bu tür armağanları Peçeneklere sunduğu da düşünülebilir. Nitekim Peçeneklerle iyi geçinilmesi gerektiği, imparatorun eserinde çok defa dile getirilmektedir. Aksi takdirde oradaki ticaretin sekteye uğrayabileceği ihtimali yüksektir. Bizans’tan elçiler veyahut tüccarlar Korsun’a geldiğinde bilhassa oradaki Peçeneklerden rehber istenmekteydi. Buna göre o bölgeyi en iyi şekilde bilen ve en çok sözü geçen ulusun Peçenekler olduğunu düşünmek yersiz değildir. Yine İmparator Konstantin’in ‘açgözlü’ olarak ifade ettiği Peçeneklere, yalnızca Bizans’ın değil, onlarla temasa geçen bütün ulusların lüks armağanlar ve birtakım araç gereçler takdim ettiklerini tahmin etmek zor değildir.²⁹ O dönemlerde para sirkülasyonunun en fazla olduğu yerler de yine ana ticaret merkezleri olan Korsun, Azak Denizi’nde bulunan Tamar-tarkan ve Kiev’di. Bu gözde ticaret merkezleriyle birebir bağ kuran, Bizans ve İslam dünyasında dolaşan paraların değerini iyi anlayan Peçeneklerin, yeri geldiğinde her türlü ticari hizmet için çuvallar dolusu para talep ettikleri ifade edilmektedir.³⁰

Öte yandan, Peçeneklerin hemen yanı başındaki dost-düşman komşuları olan Rusların ticaretine dair birtakım bilgiler, İbn Havkal tarafından belirtilmektedir. O, Rusların deniz yoluyla güneye indiklerini ve bu sayede ticaret gerçekleştirdiklerini söyler. Bu ticarete konu olan mallar arasında siyah samur, siyah tilki kürkleri ile kurşun ve bir miktar cıvaya dikkat çeker. Yine Rusların Kiev ve etrafındaki nehirlerden kunduz derileri elde ederek onları Endülüs’e kadar ulaştırdıklarını ifade eder.³¹ Baltık bölgelerinden elde edilen kehribar da kurulan pazarlarda en çok tercih edilen süs eşyasıydı.³² Muhtemelen bu tür hammaddelerin, kullanıma sunulmak üzere Ruslar tarafından Peçenekler ve Bizans başta olmak üzere, gerekli ticaret merkezlerine ulaştırılmaktaydı.³³

Tahıl ürünleri bu dönemde Ruslar tarafından Türk boylarına iletilmekteydi. Peçeneklerin adlarının Ukrayna bozkırlarından silinmesiyle, ardından gelen Türk boylarından önce Uzlar (Torklar), sonra da Kuman-Kıpçaklara Rusların tahıl ihracatı yaptığı ifade edilmektedir.³⁴ Dolayısıyla tahılın her çeşidinin insan için gerekliliğinden yola çıkarak,

²⁹ İmparator eserinde, Peçeneklerin Korsun’a yakın komşular olduklarını, Ruslarla zaman zaman mücadele ettiklerini, Bizans’la dost bir şekilde ilişkiler sürdürülmediği takdirde Peçeneklerin Korsun’a saldırıp talan edeceğinden bahseder. (bkz. *DAI*, s.49.)

³⁰ Andras Paloczi Horvath, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, s.19

³¹ İbn Havkal, s.342-346; İdrisi de aynı bilgileri verir ve muhtemelen İbn Havkal’dan aktarmıştır (bkz. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s.120).

³² H. H. Howorth, ‘V. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Göçebelerin Batı’ya Doğru Sürüklenişi, III. Bölüm: Kumanlar ve Peçenekler’, Tr. Emine Dikmen, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2020, s.299.

³³ İbn Rüste, *el-A'lâku'n-Nefise*, Tr. Ali Fuat Eker, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2017, s.164; el-Gırnatî, *Gırnatî Seyahatnamesi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2018, s. 195. İbn Rüste, Ruslar hakkında “...Meslekleri sadece samur, kunduz, sincap ve bunun dışında tüylü, derisi kıymetli hayvanları yakalamak ve derilerini pazarda satmaktır. Bunları satarak elde ettikleri altın ve gümüşleri para çantalarına yerleştirirler.” demektedir. Görüldüğü üzere, Rusların bu kürkleri belli Pazar noktalarına getirdikleri ve burada ticaretini yaptıklarını izah etmektedir. Bu pazarlar mutlaka Peçeneklerin de etkili oldukları ticaret noktalarında da kurulmaktadır.

³⁴ Vasili Lyaskoronskiy, *Istoriya Pereyaslavskoy Zemli*, Kiev, 1897, s. 263. Müslüman yazarlar Ruslar ve Slavları bazen iki ayrı halk olarak ifade etmişlerdir. İslam kaynaklarında Ruslar olarak ifade edilen kısım, genel olarak İskandinavları işaret etmektedir. Nitekim Gerdizi eserinde, Rusların ekin ve hububatı yoktur şeklinde kayıt almıştır. Bununla beraber Slavları hakkında bilgi verirken, tam manasıyla ziraat yapmadıklarını belirtse

Rusların yetiştirdiği tahıl ürünlerinin de uzun zamandan beri Peçeneklere gönderildiği kuvvetle muhtemeldir.

Peçeneklerin yiyecek tüketiminde darının da olduğu bilinmektedir, ancak diğer tahılların da muhtemelen ekmek, yemek yapmaya vs. yönelik olanların Ruslar tarafından karşılanmış olması da mümkündür. Nitekim Rusların buğday, çavdar, keten-kendir, arpa, yulaf gibi temel gıda maddelerinin orta ve güney Rusya sahasında yetiştirdiği ifade edilmektedir.³⁵

Peçenekler Bizans ile ticari münasebetler kurarken, aynı sahada Ruslar da bu ticareten faydalanmaktaydılar. Kiev'in Ruslar tarafından ele geçirilmesinin sebeplerinden biri de Bizans'a doğru yol alan Özi Nehri'nin kontrolünü sağlamaktı.³⁶ Ancak kısa bir süre sonra Ukrayna bozkırlarına yerleşen Peçenekler, Rusların bu emellerini boşa çıkarmıştır. Nitekim Kiev'den yola çıkan Rus tüccarlar, Bizans'a ulaşabilmek için Peçenek tehlikesiyle sarmalanmış Özi yolunu kullanmaya mecbur kalmışlardır.³⁷ Kaynaklarda Rusların, Peçeneklerin bulunduğu Özi kıyılarına geldikten sonra, burada kayıklarından inip kıyıya çıktıklarını yazmaktadır. Kıyıya çıkmanın ardından kayıklarını ve yanlarında bulunan birçok ticaret eşyasını da omuzlarında taşıyarak, Peçenek arazisini geçince tekrar kayıklara binip Bizans başkentine ulaşmaktaydılar. Bu yaşananlara ilişkin en net bilgiler yine İmparator Konstantin'in eserinde yer almaktadır.³⁸

Görüldüğü üzere, sahada aktif şekilde işleyen üçlü bir ticaret ağı sürdürülmekteydi. Ruslar tarafından Bizans'a, muhtemelen kuzeye özgü mamuller götürülmekteydi. Rusların Kiev'i ele geçirip, orta sahada bu şehri ticaret merkezi haline getirmeleri, ticaretin Kiev üzerinden Bizans ve Korsun ve ötesine uzanan potansiyeli sebebiyledir. Nitekim Ruslar Kiev'e sahip olduktan sonra ticaretin bir nevi başkenti saydıkları Konstantinopolis'e de saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Herhangi bir hâkimiyet elde edemeseler de Bizans'la yapılan anlaşmalarda ticaret maddelerinin oldukça mühim olduğu ve bu yönde kazanımlar

de onların ekinlerinin darı olduğunu bunun yanı sıra bol miktarda bal üretimi yaptıklarını, Türk boylarının koyun sürüleri olduğu gibi Slavların da sürüler şeklinde domuz besiciliği yaptıklarından bahseder. İlerleyen zamanlarda Slav ve Rus unsurlarının karışımıyla meydana gelen nüfusla, anlaşılan zirai faaliyetler artmış ve hububat üretimi mühim ticari emtialarından biri haline gelmiştir (bkz. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 89).

³⁵ John M. Letiche, *A History of Russian Economic Thought: Ninth Through Eighteenth Centuries*, University of California Press, USA, 1964, s. 24.

³⁶ Kiev şehrinin Ruslar tarafından ilk olarak ele geçirilişi Knyaz Rurik'in askerlerinden olduğu düşünülen Askold ve Dir tarafından olmuştur. Daha sonra buranın ticari bir merkez olarak yükselmeye başlaması Rurik'in ardılı ve akrabası olan Knyaz Oleg'in dikkatini çekmiştir. Netice olarak Kiev, Oleg zamanında Askold ve Dir'in elinden alınarak şehirlerin anası olarak nitelendirilmek suretiyle erken dönem Kiev Rusya'sının merkezi olmuştur. (882) *Primary Chronicle*, s. 61; Nikon Kroniğinde 881 senesi verilmektedir, *Nikonian Chronicle*, s.29; *Voskresenskaya Letopis*, s.269- 270; *Troitskaya Letopis*, s.59-60.

³⁷ Nitekim Rus Knyazı Svyatoslav Bulgar seferinden dönerken Özi Nehri kıyısına konuşlanmış Peçeneklerin pusuna düşmüştür (972). *PVL*, s.51.

³⁸ *DAI*, s. 51.

elde ettikleri görülmektedir.³⁹ Slav boyları arasında toplanan vergiye istinaden, bu mamullerin daha çok kıymetli hayvan kürkleri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. O zamanlar çok revaçta olan beyaz sincap derisi, kızıl ve siyah tilki derisi ile siyah pars derisi getirilmekteydi.⁴⁰ Sadece Bizans ile sınırlı kalmayan bu kürk alışverişinde Peçenekler de kış mevsimi için gerekli olan kışlık giysileri, Ruslardan ve yanı başlarındaki komşuları Burtaşlar vb. den temin etmekteydiler.⁴¹ Kürkler, ticaret emtiası olarak oldukça yüksek rakamlara tekabül eden ürünlerdi. Dolayısıyla Peçeneklerin Ruslardan satın aldıkları kürklerin karşılığı, yine aynı derecede yüksek bir meblağa ulaşan Peçenek atları olmalıydı. Koyun ve deve gibi hayvanlar ticari değer olarak daha az görülse de atların Ruslar açısından elzem bir ihtiyacı teşkil ettiği yadsınmaz.⁴² Nitekim koyunların bir pazarı olmasına rağmen fiyat açısından düşük bir emtiayı teşkil ettiği, develerin de o dönemlerde fiyat yönünden pahalı olsa da pazarının çok seyrek yapıldığı görüşü hâkimdir.⁴³ Ancak atlar açısından piyasaya bakıldığında, onların hem fiyat hem de pazar yönüyle değerli bir emtia olduğu bir gerçektir.⁴⁴

Kürk ticaretinin yanı sıra Rusların sürekli olarak yaptığı bir diğer ticaret, insan ticaretiydi. Slav kabilelerine düzenlenen saldırılar sonucu esir edilen kadın ve erkek köleler, önemli ticari merkezlere getirilerek satılır (Korsun'da Peçenek kontrolünde esir pazarı kurulmaktaydı) ve bunlar üzerinden kazanç sağlanırdı.⁴⁵ Mesela, Ruslar ele geçirdikleri Slav esirleri ilk önce Bizans başkentine, oradan da Hazarların ticari merkezlerinden olan Hamlic'e götürürlerdi. Burada 1/10 gümrük vergisini ödedikten sonra yanlarında bulunan emtiayı develerle Bağdat'a doğru taşımaktaydılar. Yanlarında en fazla Slav köleler, işlenmiş

³⁹ İlk saldırılar Askold ve Dir zamanında 860 senesinde düzenlenmiştir. Bu saldırılardan sonra Knyaz Oleg 907 senesinde Bizans başkentine saldırmış ve bu saldırı neticesinde Rus- Bizans Anlaşması imzalanmıştır. Sırasıyla bu anlaşmalar 911, 944, 971 senelerinde tekrarlanmıştır. Yapılan bu dört anlaşma için (bkz. Ferdinand Felbrugge, *A History of Russian Law From Ancient Times to the Council Code of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649*, Brill, 2017, s. 85- 96.)

⁴⁰ *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 120.

⁴¹ Andras P. Horvath, *age*, s.19.

⁴² T. Noonan, *agm*, s.312.

⁴³ Patricia Crone, *Slaves on Horses*, Cambridge University Press, UK, 1980, s. 216, dn.119.

⁴⁴ Atların Peçenekler için neden bu kadar önem taşıdığı şu şekilde ifade edilmektedir: "Bütün Türk boyları için atlar, ulaşımdan ziyade onların yaşamlarının birer parçasıydı. Şöyle ki Peçenekler yalnızca onların üzerinde seyahat etmekle kalmaz zaman zaman onların üzerinde uyur, yemek yer hatta toplantılarda kararlar alınır. Bununla birlikte onların temel yemek besinlerini de oluştururdu yeri geldiğinde atlardan elde edilen etler yemek yapımında kullanılırken, sütü kıymız, peynir gibi Türklere özgü yiyecek- içecek yapımında kullanılır. Atlardan elde edilen iç yağlar ateş(aydınlatma) için faydalanılırken, kemikleri ve dışkıları yakıt için kullanılır. Yine atların bir kısım tüylerinden halat(ip) vb. yapılırken, derilerinden de uygun amaçlı olarak faydalanılmaktaydı." (Bkz. F. Seeley, 'Russia and Slave Trade', *The Slavonic and East European Review*, V. 23, S.62, 1945, s.127.)

⁴⁵ PVL'de geçen bir kayıta Peçeneklerin Rusların esir ticaretine ve diğer ganimetlerine olan isteklerini şu şekilde anlatılmaktadır: "(971)... Preslavets halkı Peçeneklere, Svyatoslav'ın Greklerden sayısız esir ve muazzam ganimet ele geçirdikten sonra Rusya'ya döndüğünü, ancak ona eşlik eden birliğinin sayıca az olduğunu bildirdi. Peçenekler bu haberi duyduğunda, (nehir üzerindeki) çağlayanı sardılar, böylece Svyatoslav geldiğinde onları geçmek imkânsızdı." PVL, s. 50

Yine Rusların Slav ticaretine yönelik Gerdizi: "...Bu adamlar gemilerle daima Oğuzların ve Slavların yanına giderler. Slavları yakalayıp esir ederler ve onları Hazarlar ve Bulgarlara götürüp satarlar..." şeklinde ifade edilmektedir. (bkz. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 89).

deri ve siyah tilki derisi getirdikleri belirtilmektedir.⁴⁶ Yine Bizans tarafından Korsun tarafına doğru giden mamuller Ruslara da satılıyor olmalıdır. Rusların çeşitli boncuk ve altın, gümüş gibi değerli kuyum eşyalarına düşkünlükleri İslam kaynaklarında belirtilmektedir. Hatta bir Rus tacirinin ne kadar zengin olduğu eşinin boynuna yapmış olduğu altın, gümüş gerdanlıklarının sayısı ile ölçülmekteydi.⁴⁷ Yine Ruslar ile Bizans arasında gerçekleşen ticarete dair Knyaz Svyatoslav (962-972) zamanında Rus kroniklerinde şu ifadeler yer almaktadır:

“...Kiev’de yaşamak istemiyorum ancak Tuna Nehri üzerinde yer alan Preslavets’da yaşamayı tercih ederim çünkü orası her türlü zenginliğin bir araya geldiği, bütün topraklarının merkezidir; altın, ipek (Pavalok), şarap ve her çeşit meyve Bizans’tan gelir, gümüş ve atlar Macarlardan ve Çeklerden getirilirken Ruslardan kürk, bal mumu, bal(ya da bal şarabı) ve köleler getirilir.”⁴⁸

Görüldüğü üzere Rus-Bizans ticaret ağında zengin ticari emtialar bulunmaktaydı. Burada belirtilen ürünlerin iç kısımlara, Korsun üzerinden Peçenekler vasıtasıyla ulaştırıldığı kesindir.

Peçeneklerden Ruslara gönderilen ticari ürünlere baktığımızda, çoğunluğunu hayvansal üretimlerin oluşturduğunu görürüz.⁴⁹ Doğası gereği hayvancılık konusunda oldukça tecrübeli olan Peçeneklerden Rus sahasına sığır, öküz, koyun gibi et ihtiyacına yönelik hayvanlarla, ulaşım ihtiyacını karşılayacak olan Peçenek atlarının ticareti yapılmaktaydı.⁵⁰ Bunların yanı sıra bu hayvanlardan elde edilen yün, deri gibi hayvani ürünler de gönderiliyor olmalıydı. Türk boylarında hayvancılığın yaygın şekilde yapıyor olması göz önüne alındığında Peçeneklerin (Kumanların da) muhtemelen diğer yerleşik komşularına da meselâ Korsun, Harezm, Güney Kafkasya, Küçük Asya ile Orta ve Yakın Doğu’ya bile at ve koyun ticareti gerçekleştirmiş olma ihtimali yüksektir.

Peçeneklerin ustalık gösterdiği bir diğer alan silah zanaatkarlığıdır. Hazarlar zamanında Slav Polyanların da demircilik ve silah yapımı konusunda maharetli olduğu ifade

⁴⁶ İbn Hurdazbih, *age.*, s. 130.

⁴⁷ İbn Fadlan eserinde Rusların zenginliğine dair ilginç tespitler kaydetmiştir: “...Ayrıca, boyunluklarında (kadınlar) altın veya gümüşten gerdanlıklar taşırlar. Zira Ruslardan her adam 10 bin dirheme sahip olunca karısına bir gerdanlık yapar. Aynı şekilde, kazandığı her 10 bin dirhem için bir gerdanlık ilave eder... En çok değer verdikleri ziynet eşyası gemilerin üzerinde satılan seramik eşyanın çamurundan yapılan yeşil ve mavi boncuklardır. Bunun için çok para harcarlar.” Yine Fadlan eserinde, bu Rus tüccarlarının satmak üzere beraberinde getirdikleri Slav esir (cariyelerden) detaylıca bahseder. (bkz. *İbn Fazlan Seyahatnamesi* Tr. Ramazan Şeşen, Tarih Encümeni Yay., İstanbul, 2020, s.75-76).

⁴⁸ PVL, s.45-46; *Nikonovskaya Letopis*, s.34; *Voskresenskaya Letopis*, s. 288; *Troitskaya Letopis*, s. 86. *Ipatyevskaya Letopis*, s. 56; *Radzivilovskaya Letopis*, s.34.

⁴⁹ Nitekim Gerdizi’nin kaydında “... Bu Peçenekler mal sahibidirler. Bol hayvanları ve koyunları vardır...” ifadeleri yer alır (bkz. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türk Ülkeleri*, s. 85).

⁵⁰ Ruslara hayvan ticaretinin yapıldığını bize yine Konstantin aktarmaktadır: “...Çünkü söz konusu hayvanların hiçbiri Rusya’da bulunmadığından boynuzlu sığır, at ve koyun satın alıyorlar, böylece daha kolay şekilde ve rahat yaşıyorlar...” *DAI*, s.51; *Kumanlar ve Peçenekler*, Tr. Emine Dikmen, s. 299

edilmiştir.⁵¹ Ancak Peçeneklerin bu saha için getirdiği bazı yenilikler de mevcuttur. Peçenek kurganlarından (bilhassa kadın Peçenek kurganlarından) elde edilen bulgulara göre demirden yapılmış balta uçları ve hafif kantarma uçları (gem), üzengiler, tokalar, hançerler, kav takımları, ok başları, savaş baltaları, mızraklar ve makaslar yaygın kullanılan araç gereçler olduğunu göstermektedir. Bunların yapımı ile çevre komşularında da kullanım ve onlara satışının gerçekleştirilmiş olması muhtemeldir. Nitekim daha sonra Macar sahasına göç eden Peçenekler, bu tür alet yapım kültürünü taşıyarak Macarlar arasında da yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Atların en değerli ulaşım aracı olduğu ve etraflarındaki siyasi güçlerin atlarını Peçeneklerden temin ettiği bilgisinden yola çıkarak Peçenekler, İdil'den batıya, Uralların veya Batı Sibirya'nın ormanlık bozkırlarında, atın dizginlenmesini kolaylaştırmak için geliştirilmiş sabit, düz veya kavisli ağızlığı ile birleşmeyen bir tür yeni (hafif) gem ve yumuşak tabanlı çizmelerle kullanımı daha uygun olan yeni bir yuvarlak üzengi türü getirmişler ve bunları Ruslara tanıtmışlardır.⁵²

Peçeneklerin kendi ekonomilerine katkı olarak gördükleri, etrafındaki müttefik güçler için verdikleri ücretli askerlik hizmeti de sayılabilir. Nitekim Ruslar, Bulgarlar ya da Bizans'tan herhangi bir müttefiklik teklifi geldiğinde Peçeneklerin çok büyük meblağlarda ödeme aldıkları aktarılan bilgiler arasındadır.⁵³ Peçenekler o dönemlerde en iyi ödeme yapan siyasi güce hizmet etmeyi yeğlemekteydiler. Yine bu askeri seferler sırasında ele geçirilen hayvanlar da kendi mevcut sürülerine dâhil edilmek üzere ekonomilerine katkı sağlamaktaydı. Bununla beraber Peçeneklerin yetiştirdiği atların, Ruslar için mühim ölçüde askeri değere sahip olduğu kuşkusuzdur. Vladimir (980- 1015) ve Yaroslav'ın (1019- 1054) hâkimiyet dönemlerinde atlı savaşçıların, Rusların eğitilmiş piyade savaşçılarından daha üstün olduğu ortaya çıkmıştır. Bu farkındalık Rus knyazlarının, Vareng denilen İskandinav ücretli askerlerinin ithalatını durdurmasına ve bunun yerine destek kuvvetlerin ana kaynağı olarak bozkır göçebelerine yönelmesine, bilhassa Peçenek savaşçılarının kendi (Rus) ordularına dâhil edilmesine sebep olmuştur. Hareketli süvarilerin artan önemi, onların askeri seferlerde artan kullanımı ve Peçeneklerle ve diğer siyasi güçlerle (Uz-Kumanlarla) yapılan birçok savaş, bozkır atlarını ve midillilerini önemsemeyi zaruri kılmıştır.⁵⁴ Hatta atlar konusunda savaşlarda zayıf verilmesi, dönem açısından Rus ordularını ekonomik yönden

⁵¹ İbn Hurdazbih, Rusların Slav yerleşimlerinden kaliteli kılıçlar getirdiklerini ve bunların ticaretini yaptıklarını ifade eder. Aynı şekilde Hudud'ul Âlem'de de Kiev şehrinde bahsedilirken, burada değerli kılıçların üretildiği ve satıldığı ifade edilmektedir (bkz. İbn Hurdazbih, *age*. s. 130; *Hudud'ul A'lem*, s.120).

⁵² Andras P. Horvath, *age*. s.21.

⁵³ Bu duruma örnek olarak, Bizans ile Bulgarlar arasında yaşanan mücadelelerinde (917) Bulgar Hanı Simeon'un ve Bizans'ın Peçeneklere başvurması sayılabilir. Tam olarak ne kadar ödeme yapıldığı bilinmese de Peçeneklerin yüklüce bir miktar talep ettiği aşikârdır. Burada Peçeneklerin desteğini kazanan taraf Bizans olmuştur, ancak Tuna kıyısına vardıklarında iki Bizans komutanının kavgaya tutuştuğunu gören Peçenekler yurtlarına geri dönmüşlerdir. Görüldüğü üzere burada söz konusu meselenin Peçenek boylarının maddi unsurlara bakış açısı ve olası durumlardan elde edecekleri kazançlardır. Yine çok defa Rusların yanında Bizans'a karşı seferlere katılan Peçenek boylarının da olduğu kaynaklar tarafından aktarılmaktadır. Bu sebeple bu tür askeri faaliyetler de Peçenekler için bir nevi gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı.(bkz. Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, 1937, İstanbul, s. 85; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 2011, s.245)

⁵⁴ Thomas Noonan, *Rus', Pechenegs and Polovtsy*, s. 309.

yıpratın bir meseleydi. Ancak geçen zamanla birlikte Peçenekler ve Kumanlarla yaşanan bu etkileşim sonucu, XI. ve XII. yuzyıllarda Ruslarda hayvancılık uzerine bir artış yaşandığı belirtilmektedir.⁵⁵ Yukarıda Macarların bazı tarım Őekillerini ve buna bağlı olarak bazı tanımlamaları Peçeneklerden aldığı goruşu ile birlikte Rusların da hayvancılığı Peçenekler, devamında Uzlar ve Kumanlardan oğrenmiş olabilecekleri neticesine varmak zor değildir. Bu sayede ticari etkileşimlerin yerel unsurlarda, farklı kultiurlerin de gelişmesinde rol oynadığı gerçeği bir kez daha vurgulanmış olmaktadır.

Peçeneklerin Ukrayna bozkırlarına gelmesiyle, kuzey komşuları Ruslar ve guneýbatıda olan Bizans ile olan ticari etkileşimlerinde artış yaşanmıştır. 150 seneden fazla hukuim suirdikleri sahada Peçenekler, Bizans, Rusya ve dođu yonlu diğer uelkeler arasında hem kendi urettikleri ticari mallarının satışını gerçekleştirmişler hem de ticari yolların guvenliğini sağlamak suretiyle aracılık vasfını da ustenerek bu ticaret zincirinden kazanç sağlamışlardır. Siyasi manada Rusları bolgeden uzak tutarak, Bizans'ın hem siyasi hem de ticari gucunu istikrarlı bir Őekilde devam etmesine yardımcı olmuşlardır. Kendi içlerindeki orgutlenmenin tam olarak sağlanamaması zaman zaman boylar arasında rekabetin yaşandığını gostermele birlikte, boylar arasında ekonomik olarak eşitsizliğin de olduğuna işaret etmektedir. Bilhassa Korsun ve Kiev gibi merkezlere yakın olan boylar ticari olanaklardan daha fazla faydalanırken, diğer i sahalarda yaşayan Peçenek boyları ticaret olarak hayvancılığı on planda tutmuşlardır. En onemli ticari getirileri, kendi bolgelerine gelen tuccarlara ve diplomatik elçilere rehberlik ve hizmet etmek ve bunların karşılığında yukluce odemeler almaktı. Yapılan hizmetlerin odemelerinin karşılığı, para olarak alındığı gibi kıymetli eşyalar (tabak, tas, ziynet eşyaları), kurkler, çeşitli baharatlar ve yine luks dokuma kumaşlar olduğu da gorulmektedir. Her ne kadar kaynaklarda bilgiler kısıtlı olsa da uzun bir sure komşuluk yaptıkları Ruslarla, gorunenden çok daha aktif bir ticaret suirduymuş oldukları bir gerçektir. Bilhassa askeri yonden oldukça fazla oneme sahip atların, Ruslar tarafından satın alınması belki de iki ulus arasında birinci sırada gelen alişveriş emtiasıydı. Atların bu kadar değerli olduğu pazarda yine atlarla eř değer fiyata sahip kurkler Peçeneklere karşılık olarak verilmiş olmalıdır. Buradan hareketle Hazarlar ve İdil Bulgarlarında en onemli ticari urun olan kurkların satışı, Peeneklerde de gerçekleştirilmiştir. Donem itibarıyla en fazla hayvan besiciliği yine Peçenek boyları tarafından yapılmıştır. Peçenek ulkesinden canlı/sofralık hayvan ticaretinin evre uelkelere sunumunun- satışının onlar tarafından gerçekleştirildiği aşıkardır.

Netice olarak, kaynaklarda adından çok sız edilmeyen Peçenekler, Kumanların sahaya gelişine kadar hem siyasi hem de ticari bakımdan iki muhim guc olan Rus ve Bizans ile birlikte diğer uelkelerle de canlı ve getirisi yuksek bir alişveriş zinciri içerisinde, sistemin işlerliğini devam ettirmişlerdir. Bu saha içerisindeki en onemli iki ticaret yolunun uzerinde oturarak kendi ticari kabiliyetlerini gostermişler, Tuşklere ozgu yalnızca hayvancılıkla

⁵⁵ I. Ia. Froianov, 'Large-scale Ownership of Land and the Russian Economy in the Tenth to Twelfth Centuries', *Soviet Studies in History*, 24/4, 1986, s.24-25.

uğraştıkları düşüncesini bir kenara bırakarak, ticaretin getirilerinden yüksek oranda faydalanmışlardır. Hazarların gittikçe bölgede güç kaybetmesiyle belki de onlardan daha güçlü bir şekilde Rus-Bizans-Doğu ticaret ağının hem koruyucusu hem de bu ticaretin kendi sahalarındaki sahipleri olmuşlardır.

KAYNAKÇA

1. Ana Kaynaklar

Anna Komnena, *Alexiad*, Tr. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.

El-Gırnâtî, *Gırnâtî Seyahatnamesi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2018.

Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Tr. R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 1985.

Hudûd'ül Âlem, Tr. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2020.

İbn Fazlân, *İbn Fazlân Seyahatnamesi*, Tr. Ramazan Şeşen, Tarih Encümeni Yay., İstanbul, 2020.

İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Tr. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017.

İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Tr. Murat Ağarı, Kitabevi, İstanbul, 2008.

İbn Rüste, *el A'lâku'n- Nefise*, Tr. Ali Fuat Eker, Ankara Okulu, Ankara, 2017.

Letopis po Lavrentyevskomu Spisku, Arheografiçeskoy Komissii, Sank- Peterburg, 1872.

Patriarş ili Nikonovskoyu Letopis', *Polnoye Sobranie Russkih Letopisey*, Sank- Peterburg, 1862.

Polnoye Sobranie Russkih Letopisey, Ipatiyevskaya Letopis, Petrograd, 1923.

Povesti Vremennih Let, Tr. D. C. Likhaçeva, Vita Nova, Sank-Peterburg, 2012.

Polnoye Sobranie Russkih Letopisey, Radzivilovskaya Letopis', Leningrad, 1989.

The Annals of St. Bertin, Ninth Century Histories, V. I. Tr. Janet L. Nelson, Manchester

University Press, USA, 1991.

The Nikonian Chronicle, Tr. Serge A. Zenkovsky, The Kingston Press, New Jersey, 1984.

The Russian Primary Chronicle, Tr. Samuel H. Crosss, The Medieval Academy of America, Cambridge, Massachusetts, 1953.

2. Araştırma Eserler

ARTAMONOV M. İ., *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar*, Tr. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2019.

ÇEREZCİ, J. Özlem Oktay, “Hazar Dönemi Sarkel Şehri, Kalesi ve Bir Kısım Arkeolojik Buluntu Örnekleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 28, 2019, s. 1- 22.

CRONE, Patricia, *Slaves on Horses*, Cambridge University Press, UK, 1980.

CROSS, Samuel H., “The Scandinavian Infiltration into Early Russia”, *Speculum*, XXI/4, 1946, s.505- 514

DUNLOP, D., *Hazar Yahudi Tarihi*, Tr. Zahide Ay, İstanbul, 2008.

FELBRUGGE Ferdinand, *A History of Russian Law From Ancient Times to the Council Code of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649*, Brill, Leiden, 2017.

FROIANOV I. Ia., ‘Large-scale Ownership of Land and the Russian Economy in the Tenth to Twelfth Centuries’, *Soviet Studies in History*, 1986, 24/4, s.9- 82.

GÖMEÇ, Saadettin, “Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Bölgeleri” *Turkish Studies*, S. 4/3, 2009, s.1013- 1023.

GREKOV, B., *The Culture of Kiev Rus*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1947.

GUMILEV, L., *Drevnaya Rus i Velikaya Step*, Mısl’, Moskva, 1989.

HEYD, W., *Yakın- Doğu Ticaret Tarihi*, TTK, Ankara, 2000.

HORVATH, Andras P., *Pechenegs, Cumans Iasians, Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Corvina, Budapest, 1989.

- HOWORTH, H. H., “V. Yüzyıldan XIX Yüzyıla Kadar Göçebelerin Batı’ya Doğru Sürüklenişi III. Bölüm: Kumanlar ve Peçenekler”, Tr. Emine Dikmen, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2020, s. 284- 301.
- KARATAY, Osman, “Karadeniz’de İlk Ruslar ve Sarkel’in İnşası”, *Belleten*, C. LXXIV, S. 269, Nisan, 2010, s. 71- 112.
- KHAZANOV, A. M., *Göçebe ve Dış Dünya*, Tr. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2015.
- KURAT, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- LETICHE John M., *A History of Russian Economic Thought: Ninth Through Eighteenth Centuries*, University of California Press, USA, 1964.
- LYASKORONSKIY, Vasili, *Istoriya Pereyaslavskoy Zemli*, Tipografiya II, Kiev, 1897.
- MACARTNEY, C.A., “The Pechenegs (Peçenekler)”, Tr. Emine Dikmen, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II. S.IV, 2020, s.489- 498.
- NOONAN, Thomas, “Rus’ Pechenegs and Polovtsy: Economic Interaction Along The Steppe Frontier in The Pre-Mongol Era”, *Russian History*, 19, 1/4, 1992, s. 301- 327.
- ORKUN, Hüseyin, *Peçenekler*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 2011.
- PASZKIEWICZ, Henryk, *The Origin of Russia*, Philosophical Library, New York, 1954.
- PRITSAK, Omeljan, “The Origin of Rus”, *Russian Review*, V. 36, 1977, s. 249- 273.
- PRITSAK, Omeljan, *The Pečenegs A Case of Social and Economic Transformation*, The Peter De Ridder Press, Belgium, 1976.
- SEELEY, F., “Russia and Slave Trade”, *The Slavonic and East European Review*, V. 23, 1945, s. 126- 136.
- SHEPARD, J., “The Rhos guests of Louis the Pious: whence and wherefore?”, *Early Medieval Europe*, V. 4/1, 1995, s.41- 60.

ŞEŞEN, R., *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017.

TIHOMIROV M., “Proishojdeniye Nazvaniya ‘Rus’ i ‘Russkaya Zemlya’”, *Russkoye Letopisaniye*, Nauka, Moskva, 1979, s.22-48, erişim ad:

<http://litopys.org.ua/rizne/spysok/spys05.htm>, erişim tar. 02.03.2021.

THOMSEN Vilhelm, *The Relations Between Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of Russian State*, James Parker and Co., Oxford, 1877.

VERNADSKY, George, *Ancient Russia*, Yale University Press, USA, 1944.